

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΣΤΗΜΙΚΩΝ ΠΑΡΑΒΑΣΕΩΝ ΤΟΥ

Νίκος Παπασπύρου

Αναπλ. Καθηγητής
Συνταγματικού Δικαίου και
διευθυντής στο Εργαστήριο
Συνταγματικών Ερευνών
στη Νομική Σχολή ΕΚΠΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αρέσκεται ενίοτε η συνταγματική φιλολογία να υμνεί το Σύνταγμα του 1975, ως θεμέλιο της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Ο πιο προσεκτικός παρατηρητής οφείλει εντούτοις να σημειώσει ότι το Σύνταγμα του 1975 δεν ήταν όσο καινοτόμο θα απαιτούσε η ιστορική στιγμή και, σε ορισμένα σημεία, υπολείπταν των τομών στον δημοκρατικό μετασχηματισμό και τις δικαιοκρατικές εγγυήσεις που επιχείρησαν συνταγματικά κείμενα μετά τον πόλεμο σε άλλες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης. Για παράδειγμα, το συνταγματικό κείμενο ακολούθησε τη δομή των Συνταγμάτων της βασιλευόμενης δημοκρατίας, με σημαντικές μεν προσαρμογές στον προεδρευόμενο χαρακτήρα του πολιτεύματος και στο κοινοβουλευτικό σύστημα κυβερνήσεως, αλλά και με υποβαθμισμένο τον ρόλο της Βουλής, των εγγυήσεων δημοκρατικής λειτουργίας αυτής, και (με την εξαίρεση του αμφιλεγόμενου ζητήματος των προεδρικών υπερεξουσιών) των θεσμικών αντιβάρων και της διασταύρωσης των εξουσιών. Στο πεδίο των δικαιωμάτων και εν γένει του ουσιαστικού μέρους, υπήρξαν σημαντικές καινοτομίες, διατηρήθηκε όμως μία συντηρητική ιδεολογική επίστρωση και φοβικές διατάξεις (π.χ. 15 παρ. 1 Σ). Πάνω από όλα, σε αντίθεση με τα πρωτοπόρα Συντάγματα της Ιταλικής και της Γερμανικής Δημοκρατίας, δεν υιοθετήθηκε σύστημα συνταγματικής δικαιοδοσίας.

Αυτές οι παρατηρήσεις δεν συνιστούν προβολή της οπτικής του παρόντος. Σε παραλλαγή, είχαν διατυπωθεί το 1975 από τον γενικό εισηγητή της μειοψηφίας καθηγητή Δημήτρη Τσάτσο¹, ενώ την έλλειψη καινοτομίας είχε ευθαρσώς σημειώσει

¹ Βλ. ιδίως Γενική Εισήγηση μειοψηφίας επί του κυβερνητικού σχεδίου Συντάγματος, ΤοΣ 1975, σελ. 209 επ. και 461 επ.

στο Υπουργικό Συμβούλιο πριν την έγκριση του κυβερνητικού σχεδίου, ο τότε υφυπουργός Εθνικής Παιδείας καθηγητής Δημήτριος Ευρυγένης².

Στην ενότητα στην οποία εντάσσεται η εισήγησή μας, βασικό ζήτημα αναδεικνύεται η έλλειψη εγγυήσεων τηρήσεως του Συντάγματος σε πεδία στα οποία εκδηλώνονται συστηματικές παραβάσεις. Τέτοια φαινόμενα παρατηρούνται π.χ. στις συνθήκες κράτησης ή στην απονομή της δικαιοσύνης σε εύλογο χρόνο. Η εισήγησή μας εστιάζει στο πεδίο της κοινοβουλευτικής δράσης, όπου διαπιστώνουμε, με συχνότητα που προσεγγίζει σε ορισμένα ζητήματα την εμπειρική κανονικότητα, την παραβίαση διαδικαστικών διατάξεων του Συντάγματος.

Τα ζητήματα αυτά θα συσκοτίζονταν αν αντιμετωπίζονταν ενιαία με περιπτώσεις καταστρατήγησης, που επίσης εμφανίζονται. Και αυτό διότι θα δινόταν η εντύπωση ότι ο παράνομος χαρακτήρας της συνταγματικής συμπεριφοράς εξαρτάται από την αξιολόγηση των σκοπών των οικείων συνταγματικών κανόνων που (φέρονται ότι) καταστρατηγούν οι πολιτικοί παράγοντες, οι οποίοι μάλιστα, όταν ενεργούν υπό τη βουλευτική ιδιότητα, ασκούν την ελευθερία γνώμης και ψήφου και καλύπτονται από το βουλευτικό ανεύθυνο. Θα επικεντρωθούμε επομένως σε περιπτώσεις ευθείας παραβίασης των συνταγματικών κανόνων.

II. ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Εν προκειμένω, στη νομοθετική διαδικασία, υπάρχουν διατάξεις που ο κανόνας είναι η παραβίασή τους. Τέτοια είναι η περίπτωση των άσχετων διατάξεων στα νομοθετήματα (74 παρ. 5 Σ). Το ίδιο ισχύει για την υποχρέωση καταρχήν και κατ' άρθρο συζήτησης νομοσχεδίων και προτάσεων νόμου (76 παρ. 1 Σ), όπου τις τελευταίες δύο δεκαετίες πολύ συχνά όχι μόνο δεν γίνεται χωριστή συζήτηση επί (έστω ενοτήτων) άρθρων, αλλά ούτε καν ξεχωριστή συζήτηση επί της αρχής. Αντίστοιχα, οι ειδικές ρυθμίσεις για τα επείγοντα (π.χ. 76 παρ. 5 Σ) πλέον εφαρμόζονται αδιάκριτα σε όλα τα νομοσχέδια, είτε είναι επείγοντα είτε όχι, και μάλιστα είτε χαρακτηρίζονται ως επείγοντα είτε όχι, με αποτέλεσμα η συνήθης νομοθετική διαδικασία να ολοκληρώνεται εντός λιγότερων των δέκα ημερών, πράγμα αδιανόητο για πλείστα αλλοδαπά κοινοβούλια. Τέλος, εκπρόθεσμες τροπολογίες εξακολουθούν να συζητούνται και να υπερψηφίζονται (74 παρ. 5 Σ), παρά το γεγονός ότι κατ' ουσία αποτελούν μορφή κατεπείγουσας νομοθέτησης δίχως βασικές εγγυήσεις της τελευταίας, όπως η παρεμβολή εξέτασης από κοινοβουλευτική επιτροπή και η έκθεση της Επιστημονικής Υπηρεσίας των Βουλών.

Θα μπορούσε εδώ να αντιταχθεί ότι οι εν λόγω παραβιάσεις έχουν τυπικό και όχι ουσιαστικό χαρακτήρα, καθώς είναι δεδομένη η υπερψήφιση σε συνθήκες πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού. Αυτή η αντίληψη, πέραν της περιφρόνησης της συνταγματικής νομιμότητας, παραβλέπει βασικές λειτουργίες που επιτελεί το Κοινοβούλιο, ακόμη και σε συνθήκες πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού, όπως η ορθολογικότητα, η διαφάνεια και η δομημένη αντιπαράθεση απόψεων. Ενίοτε το διακύβευμα είναι ουσιαστικό και, εκ των υστέρων, ορατό.

² Ν. Αλιβιζάτος, *Οι Αρχιτέκτονες του Πολιτεύματος, Από τις όχθες του Τάμεση στην Πλατεία Συντάγματος*, 2024, σελ. 407 επ.

Θα αναφερθούμε σε ένα παράδειγμα, όχι γιατί είναι το μόνο, αλλά διότι είναι πρόσφατο και με αποτύπωμα στη δημόσια ζωή. Το 2021, συζητήθηκε με τη διαδικασία του κατεπείγοντος νομοσχέδιο για τη δημόσια υγεία και τις συνέπειες της πανδημίας. Λίγες ώρες πριν την ψηφοφορία, κατατέθηκε άσχετη τροπολογία που καταργούσε (σιωπηρώς!) το δικαίωμα ενημέρωσης σε άρση του απορρήτου για λόγους εθνικής ασφάλειας³. Η τροπολογία ήταν προδήλως εκπρόθεσμη, έφερε και σχετική σφραγίδα. Ούτε από το κείμενο της διάταξης, ούτε από τα συνοδευτικά κείμενα, οριζόταν ότι καταργείται το δικαίωμα ενημέρωσης σε άρσεις για λόγους εθνικής ασφάλειας. Συγκεκριμένα, ενώ το προϊσχύσαν δίκαιο όριζε ότι «μπορεί η ΑΔΑΕ να αποφασίζει τη γνωστοποίηση», η νέα διάταξη όρισε ότι «στις περιπτώσεις του άρθρου 4 η ΑΔΑΕ δύναται [...] να αποφασίζει τη γνωστοποίηση», οπότε εξ αντιδιαστολής προέκυπτε ότι στις άλλες περιπτώσεις δεν υπήρχε νομική βάση ενημέρωσης (άρθρο 5 παρ. 9 ν. 2225/94, όπως ίσχυε πριν και μετά την ψήφιση της εν λόγω τροπολογίας). Η αιτιολογική έκθεση όριζε ότι «η παρούσα ρύθμιση αντιμετωπίζει το ζήτημα της διαχείρισης των συνεπειών της άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών. Με την άρση του απορρήτου περιορίζεται ένα συνταγματικό δικαίωμα και πρέπει να προβλεφθούν τα αντίστοιχα αντισταθμιστικά μέτρα!» Δεν επρόκειτο απλώς για κάποια τυπική παράβαση των κανόνων περί εκπρόθεσμου, άσχετου και δι-αφάνειας. Η διάταξη κρίθηκε ομοφώνως αντισυνταγματική από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας στην υπόθεση Ανδρουλάκη⁴! Η δικαστική κρίση αφορούσε στην ουσία (και δη στο κράτος δικαίου) καθώς τα υπόλοιπα θεωρούνται δικαστικώς ανέλεγκτα. Ο λόγος είναι ότι, σε αντίθεση με τις συνταγματικές δικαιοδοσίες της ηπειρωτικής Ευρώπης, δεν υπάρχει στη χώρα μας συνταγματική δικαιοδοσία και επομένως ο παρεμπίπτον έλεγχος περιορίζεται σε αντίθεση του περιεχομένου νόμου προς το Σύνταγμα⁵.

Μπορεί το παράδειγμα να είναι ιδιαίτερο, όμως οι οικείες διαδικαστικές παραβάσεις έχουν αποκτήσει συστημικό και δη ανθεκτικό χαρακτήρα. Και υπό το φως της κουλτούρας που διαμορφώνουν, μπορεί να εξηγηθεί και πλήθος άλλων περιπτώσεων, όπου το διακύβευμα είναι φανερό και η διαδικασία συγκρουσιακή, όπως πρόσφατες περιπτώσεις έλλειψης απαρτίας, αμφιλεγόμενης διαδικασίας ή νομικής κρίσης, στο πλαίσιο του άρθρου 86 Σ περί ευθύνης υπουργών⁶.

Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτή την παράδοση κανονικότητας;

III. Η ΕΛΛΕΙΨΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑΣ

Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι η έλλειψη συνταγματικής δικαιοδοσίας και δη επί ζητημάτων οργανωτικού χαρακτήρα, καθιστά ανέξοδη για τους κυβερνώντες τη σχετική πρακτική. Πρέπει εδώ

³ Τροπολογία 826/145 31.03.2021 (άρθρο 87 ν. 4790/21). Προσβάσιμη (με τη σφραγίδα εκπρόθεσμη) στο [link](#).

⁴ ΟΛΣτΕ 465/2024.

⁵ Βλ. αναλυτικά την ερμηνεία των άρθρων 65 και 76 Σ. στο: Σπ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος (επιμ.), *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2024, σελ. 903-906 και 984-990 αντίστοιχα Ν. Παπασπύρου, όπου και περαιτέρω παραδείγματα και βιβλιογραφία. Βλ. επίσης Σπ. Βλαχόπουλος, *Οι διαδικασίες προπαρασκευής, ψήφισης και παρακολούθησης της υλοποίησης των νόμων κατά το Σύνταγμα και τον Κανονισμό της Βουλής. Βασικά χαρακτηριστικά και ελλείμματα*, διαθέσιμο στο [link](#).

⁶ Βλ. χαρακτηριστικά, Ε. Βενιζέλο, *Ευτελισμός των θεσμών λόγω κρίσης νομιμοποίησης – Σχόλιο για το κοινοβουλευτικό κατάντημα, και Απάντηση σε σημείωμα «κυβερνητικών πηγών»*, 31.07.2025, σε [evenizelos.gr](#) και Σπ. Βλαχόπουλο, *Η «ακινήσια» στη λειτουργία του πολιτεύματος*, διαθέσιμο στο [link](#).

να τονιστεί ότι ο αποτελεσματικός δικαστικός έλεγχος μπορεί να διασφαλίσει τήρηση του Συντάγματος, τουλάχιστον σε ζητήματα στα οποία μπορεί επαρκώς να προβλεφθεί η δικαστική κρίση. Για παράδειγμα, ήταν κανόνας ως το 1991 να κυρώνονται σωρηδόν με διάταξη τυπικού νόμου υπουργικές αποφάσεις που εκδίδονταν άνευ νομοθετικής εξουσιοδότησης ή καθ' υπέρβαση αυτής. Η πρακτική αυτή εξαλείφθηκε μετά από απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, που μετέβαλε νομολογία και την έκρινε αντισυνταγματική⁷. Πάντως, ο νομοθέτης διατηρεί τη δυνατότητα να εισάγει τις οικείες ρυθμίσεις απευθείας με (άσχετη κατά βάση, και εκπρόθεσμη όταν υπάρχει ανάγκη) διάταξη σε νομοσχέδιο.

Η έλλειψη δικαστικού ελέγχου έχει και άλλες διαβρωτικές επιδράσεις. Καθιστά δυσχερή, σε επιστημολογικό επίπεδο, τη διαμόρφωση εφαρμοστέων συνταγματικών αρχών στα οικεία οργανωτικού χαρακτήρα πεδία. Και αυτό διότι ο επιστημονικός λόγος ανθεί όταν υπάρχουν θεσμοί που είναι ευαίσθητοι σε επιστημονική επιχειρηματολογία, όπως συμβαίνει με τις διατάξεις περί δικαιωμάτων –ιδίως αμυντικών.

Η έλλειψη συνταγματικής δικαιοδοσίας δεν είναι όμως εξωγενές στοιχείο της συνταγματικής πράξης. Είναι και αυτή προϊόν των συνταγματικών μας θεσμών, και της αντίληψης που έχουν οι κυρίαρχοι πολιτικοί παράγοντες για την οριοθέτηση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας –συνακόλουθα του συντακτικού/αναθεωρητικού τους ορίζοντα. Στο υπόλοιπο μέρος της μελέτης μας, θα επιδιώξουμε να κατανοήσουμε αυτό το θεμελιώδες χαρακτηριστικό.

IV. Ο ΡΥΘΜΟΣ ΩΣ ΑΙΤΗΜΑ ΚΑΙ ΩΣ ΠΡΟΣΧΗΜΑ

Ας μας επιτραπεί αρχικά να αντικρούσουμε πιθανό αντίλογο. Ένα ρεύμα σκέψης, το οποίο είναι ισχυρό σε όλο τον 20ό αιώνα, επισήμαινε τους κινδύνους βραδύτητας και κωλυσιεργίας στο κοινοβουλευτικό έργο. Μεγάλες προσωπικότητες, όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής συνδέθηκαν με το αίτημα να «προσδοθεί ο επιβαλλόμενος ρυθμός εις το νομοθετικόν έργον»⁸. Το Σύνταγμα του 1975 προέβη σε συγκεκριμένες τομές σε αυτή την κατεύθυνση: Κατάργησε την απαίτηση απαρτίας για τη συζήτηση θεμάτων, θέσπισε ως κανόνα την εφ' άπαξ συζήτηση και ψήφιση νομοσχεδίων και προτάσεων νόμου, προέβλεψε τη δυνατότητα άσκησης νομοθετικού έργου από Τμήματα της Βουλής καθώς και, εκτός συνόδου, από το Τμήμα διακοπής των εργασιών, με περιοριστική αναφορά των θεμάτων αποκλειστικής αρμοδιότητας της Ολομέλειας, και εισήγαγε, ως δυνατότητα, την κατεπείγουσα διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου συζητείται και ψηφίζεται σε μία συνεδρίαση με περιορισμένη συζήτηση. Παράλληλα, κατήργησε τη διαδικασία των νομοθετικών διαταγμάτων, εισάγοντας τον θεσμό των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, για την αντιμετώπιση έκτακτων περιπτώσεων εξαιρετικά επείγουσας

⁷ ΟΛΣτΕ 3596/1991.

⁸ Πρότασις περί αναθεωρήσεως μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος, κατατεθείσα στη Βουλή την 21.02.1963 υπό του Κ. Καραμανλή και υπουργών-βουλευτών της ΕΡΕ («βαθεία τομή»). Η πρόταση δημοσιεύθηκε σε παράρτημα στα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας που ψήφισε το Σύνταγμα του 1975, ώστε να δειχθεί η συνέχεια στο συνταγματικό προσανατολισμό. Το ζήτημα έχει αναπτυχθεί από τον Ν. Αλιβιζάτο, πλέον πρόσφατα στο έργο του, *Οι Αρχιτέκτονες του Πολιτεύματος*, ό.π.

και απρόβλεπτης ανάγκης. Τέλος, ρύθμισε το ζήτημα της άσκησης κανονιστικής αρμοδιότητας από τη διοίκηση στο πλαίσιο εξουσιοδότησης από τη Βουλή.

Αυτό το πλέγμα ρυθμίσεων συνιστά πρόοδο σε σχέση με το Σύνταγμα του 1952. Ωστόσο, δεν περιείχε επαρκείς εγγυήσεις σύννομης και αποτελεσματικής άσκησης των οικείων αρμοδιοτήτων, ακόμη και στο πλαίσιο της επιτάχυνσης που θέσπισε. Έτσι, έχουμε πλέον μία συστημική κατάσταση που μόνο προσχηματικά μπορεί να συσχετιστεί με την ανάγκη πρόσδοσης ρυθμού στο κοινοβουλευτικό έργο.

V. Η ΒΑΘΕΙΑ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Αν η έλλειψη εγγυήσεων είναι ενδογενής εκδήλωση βαθύτερων αιτίων, ποια είναι αυτά; Η απάντηση πρέπει να αναζητηθεί πρωτίτως στη βαθιά δομή του πολιτικού συστήματος. Η πρώτη κρίσιμη παράμετρος αφορά στον συγκρουσιακό και διπολικό χαρακτήρα της πολιτικής ζωής. Στη χώρα μας, η σύγκρουση απέκτησε δομικό χαρακτήρα, ως προϊόν των εμφυλίων διχασμών. Προσαρμόστηκε όμως ευχερώς στο σύστημα της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας. Έτσι, η αποδυνάμωση του Κοινοβουλίου χρωματίστηκε από την ακαταμάχητη ισχύ του πλειοψηφικού χαρακτήρα που απέκτησε το κοινοβουλευτικό μας σύστημα, σε συνδυασμό με τη στεγανοποίηση του κομματικού ανταγωνισμού. Σε τέτοιες συνθήκες, η κοινοβουλευτική πλειοψηφία, ελεγχόμενη από τον Πρωθυπουργό, αφενός καλύπτει κάθε παράβαση διαδικαστικών διατάξεων, και αφετέρου προσδίδει μία αίσθηση τυπικότητας αν όχι γραφικότητας σε όσους απαιτούν την τήρηση των διαδικαστικών τύπων. Πολύ δε περισσότερο όταν εκείνοι, αφού έρθουν στην πλειοψηφία, αναμένουν και αναμένονται ότι θα ακολουθήσουν την ίδια τακτική.

VI. ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΞΟ ΤΟΥ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ

Εδώ υπάρχει ένα παράδοξο. Στη χώρα μας, το κοινοβουλευτικό σύστημα ιστορικά υπήρξε προϊόν διεκδίκησης προκειμένου να αντιμετωπιστεί η φαυλότητα της πολιτικά αυτονομημένης κυβερνητικής εξουσίας. Ας γυρίσουμε 150 χρόνια πίσω, και ας θυμηθούμε τα Σηπλιτικά⁹.

Τον Απρίλιο του 1874 η Βουλή διαλύεται και ακολουθούν εκλογές στις οποίες η κυβέρνηση Βούλγαρη προβαίνει σε οργιώδεις παραβάσεις της εκλογικής νομοθεσίας. Την επαύριο των εκλογών δημοσιεύεται το «Τίς πταίει;». Μετά τις εκλογές, με πρωθυπουργό μειοψηφίας εκ νέου τον Βούλγαρη, η Βουλή ψηφίζει τον προϋπολογισμό και άλλους νόμους χωρίς τη συνταγματική απαρτία, όπως ίσχυε τότε κατά το άρθρο 56 του Συντάγματος. Η κυβέρνηση Βούλγαρη προσπάθησε εκ των υστέρων να νομιμοποιήσει τη διαδικασία (στην οποία έλαβε χώρα και πλήθος άλλων παρατυπιών, όπως αιφνίδια αλλαγή της ημερήσιας διάταξης μετά την έναρξη της συνεδρίασης κ.λπ.), επικαλούμενη νομική κατασκευή κατά την οποία για τον υπολογισμό των μελών δεν λαμβάνονται υπόψη όσοι δεν είχαν αναλάβει καθήκοντα και δεν είχαν δώσει τον νενομισμένο όρκο. Η παράβαση των διατάξεων περί απαρτίας στις αρχές του Δεκεμβρίου του 1874 συνοδεύτηκε με άμεση

⁹ Η εξιστόρηση στηρίζεται στη μελέτη μας, «Η διασταύρωση του κοινοβουλευτικού και του δικαιοκρατικού αιτήματος υπό το Σύνταγμα του 1864», σε: *Το Σύνταγμα του 1864: 150 χρόνια μετά*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία 2021, σελ. 89 επ.

αναστολή των εργασιών της Βουλής, και επανάληψη των ίδιων φαινομένων σε έκτακτη σύνοδο της Βουλής τον Μάρτιο του 1875.

Αυτές οι εξελίξεις προκάλεσαν εκρηκτικές αντιδράσεις. Άξια σχολιασμού είναι η αντίδραση του επιστημονικού κόσμου με τους δικηγορικούς συλλόγους της χώρας να καταγγέλλουν παραβίαση του Συντάγματος. Στις 11 Απριλίου 1875 όλοι οι καθηγητές της Νομικής (με την εξαίρεση του Νικολάου Ι. Σαριπόλου, ο οποίος δεν εκλήθη καθώς είχε πρόθυμα γνωμοδοτήσει ότι η κοινοβουλευτική ένσταση απαρτίας έπρεπε να υποστηρίζεται από τουλάχιστον δέκα βουλευτές, και του Βασιλείου Οικονομίδη που ήταν επίτιμος καθηγητής) συνέταξαν αυτοβούλως γνωμοδότηση με την οποία υποστήριξαν το αντισυνταγματικό της κοινοβουλευτικής διαδικασίας. Η γνωμοδότησή τους είναι ιδιαίτερα σημαντική και διότι ρητά διέλαβε πως: *«ἐκ τῆς τηρήσεως τῆς θεμελιώδους τοῦ Συντάγματος διατάξεως [περὶ απαρτίας] [...] ἐξηρήθη τὸ ἔννομον κύρος τῶν πράξεων τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας [καὶ ὅτι ἀν δὲν συντρέξει ἡ ἔννομος απαρτία καὶ ἡ ἀπόλυτη πλειοψηφία] αἱ ἀποφάσεις δὲν δύνανται, οὔτε ὡς ἔκφρασις τῆς τοῦ Ἔθνους θελήσεως νὰ θεωρηθῶσιν, οὔτε τὸ Ἔθνος νὰ ὑποχρεώσωσιν».*

Το ζήτημα λύθηκε πολιτικά και όχι νομικά. Ο Γεώργιος Α΄ δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Χαρίλαο Τρικούπη, ο οποίος λίγες ημέρες αργότερα διορίζεται πρωθυπουργός και στις αρχές Αυγούστου επιμελείται τον Λόγο του Θρόνου όπου διακηρύσσεται η «αρχή της δεδηλωμένης» ως «προσὸν» διορισμού. Μετά τις εκλογές, η νέα κυβέρνηση Κουμουνδούρου υπέβαλε σχέδιο νόμου («περὶ ἀκυρώσεως τῶν ψευδῶν νόμων»), το οποίο υιοθετήθηκε από τη Βουλή με μεγάλη πλειοψηφία, κηρύσσοντας ότι *«οὐδεμίαν ἔχουσιν ἰσχὺν νόμου τὰ κατὰ παράβασιν τοῦ ἄρθρου 56 τοῦ Συντάγματος συζητηθέντα καὶ ἀποφασισθέντα ὡς νόμοι τοῦ κράτους».* Το σχέδιο νόμου κυρώθηκε από τον βασιλιά που λίγους μήνες πριν είχε κυρώσει τους ανίσχυρους πλέον νόμους. Εφεξής επικράτησε στη χώρα μας η άποψη ότι η ίδια η Βουλή, κατ' αποκλεισμό των δικαστηρίων, είναι φύλακας των διαδικαστικών ρυθμίσεων του Συντάγματος σχετικά με την κατάρτιση των νόμων, ζήτημα το οποίο έχει κατά καιρούς φέρει σε ένταση το κοινοβουλευτικό με το δικαιοκρατικό αίτημα.

Αυτή η εξιστόρηση νομίζω δείχνει κάτι ενδιαφέρον. Το κοινοβουλευτικό σύστημα, το οποίο προτάθηκε από τον Χαρίλαο Τρικούπη εκατό χρόνια πριν για να λύσει το ζήτημα των θεσμών, εξασφάλισε μεν υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975 πολιτειακή ευστάθεια, δημοκρατική ευθύνη, και εναλλαγή, αλλά δεν εξασφάλισε την τήρηση των διαδικαστικών τύπων στο κοινοβουλευτικό έργο, ούτε στην πληρότητά της τη δημοκρατική λειτουργία της Βουλής.

Ο λόγος είναι ότι η εξέλιξη του κοινοβουλευτικού συστήματος στη χώρα μας ήταν διαφορετική από τις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, που συνδύασαν συστήματα συναινετικού κοινοβουλευτισμού με συνταγματικά δικαστήρια. Και εκεί και εδώ, το Κοινοβούλιο υπήρξε στο παρελθόν τόπος διεκδίκησης των πολιτικών αγώνων απέναντι στην πολιτικά αυτονομημένη εκτελεστική εξουσία. Σε εμάς, η πολιτική νομιμοποίηση της κυβερνητικής εξουσίας δεν αποδυνάμωσε, αλλά ενίσχυσε την τάση περιφρόνησης της κοινοβουλευτικής διαδικασίας. Η βαθύτερη εξήγηση απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση, μάλλον σε επίπεδο δημόσιας κουλτούρας και σχέσεων ισχύος μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε, ολοκληρώνοντας τη σχετική μας εξέταση, είναι η διαχρονική κυριαρχία μίας μονιστικής, αν όχι και μονολιθικής αντίληψης για την κυβερνητική εξουσία και την ακαταμάχητη ισχύ της στο σύστημα διακυβέρνησης.

VII. Η ΨΗΦΟΣ ΑΛΕΥΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΝΙΚΙΑΣ

Καταλήγουμε με ένα ζήτημα που απασχόλησε τη συνταγματική θεωρία τη δεκαετία του 1980 και έμεινε γνωστό ως η «ψήφος Αλευρά». Αφορά στη δυνατότητα του Προέδρου της Βουλής Γιάννη Αλευρά να ψηφίσει, ως βουλευτής, για την εκλογή Προέδρου Δημοκρατίας, ενώ «αναπλήρωνε προσωρινά» τον παραιτηθέντα τότε Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Ο Γιάννης Αλευράς τελικώς ψήφισε και το αποτέλεσμα ήταν οριακό (180 ψήφοι υπέρ του εκλεγέντος Χρ. Σαρτζετάκη).

Υποστηρίχθηκε, όχι μόνο από την τότε αντιπολίτευση, αλλά και από επιφανείς συνταγματολόγους (Αρ. Μάνεσης, Δ. Τσάτσος), ότι η άσκηση του δικαιώματος ψήφου κωλυόταν από τη διάταξη του άρθρου 30 παρ. 2 Σ κατά την οποία «το αξίωμα» του Προέδρου είναι ασυμβίβαστο προς οποιοδήποτε άλλο αξίωμα, θέση ή έργο. Βλέποντας τα πράγματα με την απόσταση σαράντα ετών, θεωρούμε ότι η σφοδρότητα δεν δικαιολογείτο, καθώς η προσωρινή αναπλήρωση δεν συνιστά κατοχή του «αξιώματος» του Προέδρου, ενώ η αντίθετη εκδοχή, η οποία θα αναγόταν σε φερόμενη ταυτότητα του λόγου, οδηγούσε σε αντινομία. Και αυτό διότι ο αποκλεισμός από την ψηφοφορία (δίχως να αμφισβητείται η διατήρηση της ιδιότητας του βουλευτή, η οποία αποτελεί και λογική προϋπόθεση για την αναπλήρωση) θα αλλοίωνε την αναλογία που εξέφραζε η σύνθεση της συγκεκριμένης Βουλής στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής αρχής του πολιτεύματος¹⁰. Το ζήτημα έταμε θεσμικώς η Βουλή στις 20 Μαρτίου 1985, ως παρεμπίπτον στη διαδικασία της εκλογής¹¹. Η απόφασή της ήταν δεσμευτική, ανεξαρτήτως ουσιαστικής ορθότητας, καθώς η εκλογή του Προέδρου ανάγεται στον πυρήνα της λεγόμενης πολιτικής διαχείρισης.

Το αποτύπωμα της σχετικής αντιδικίας, αν όχι και φιλονικίας, στα δημόσια πράγματα ήταν αρνητικό –παρά το γεγονός ότι η δοθείσα ερμηνεία ήταν εμφανώς υποστηρίξιμη (και κατά τη γνώμη μας ορθή). Ο λόγος είναι ότι εμπεδώθηκε η εντύπωση (εξαιτίας και αδικαιολόγητων παραβάσεων σχετικά με την απόχρωση των ψηφοδελτίων που χρησιμοποιήθηκαν στην οικεία διαδικασία εκλογής) πως κρίσιμη δεν είναι η επιστημονική ορθότητα μίας συνταγματικής θέσης, αλλά η θεσμική της υιοθέτηση και εγκυρότητα, η απόφαση δηλαδή του αρμοδίου οργάνου. Σε απουσία όμως δικαστικού ελέγχου, το αρμόδιο όργανο, δηλαδή η Βουλή, καθοδηγείται από αμιγώς πολιτικά κίνητρα.

VIII. ANTI EΠΙΛΟΓΟΥ

Σκιαγραφήσαμε τη γενεαλογία του φαινομένου συστημικής παράβασης ορισμένων διατάξεων κοινοβουλευτικής διαδικασίας και αναζητήσαμε βαθύτερες διασταυρώσεις. Διαπιστώσαμε ότι, εν τέλει, το πολιτικό μας σύστημα και η δημόσια κουλτούρα έχουν αναπτύξει έναν ορισμένο κυνισμό σχετικά με την παραβίαση των διαδικαστικών κανόνων, προσδίδοντάς της μία ιδιότυπη κανονικότητα. Αυτή η κανονικότητα, σε συνδυασμό με το θόλωμα της διάκρισης ανάμεσα σε επιστημονική

¹⁰ Τη σχετική φιλολογία παρουσιάζει και αξιολογεί αναλυτικά η Λ. Παπαδοπούλου, «Η “ψήφος Αλευρά” ως θρυαλίδα ενός πολυετούς σχίσματος στην ελληνική συνταγματική θεωρία και η χρησιμότητα των “μεθοδολογικών μαιταιοτήτων”», σε: *Η θεωρία της συνταγματικής πράξης, Μελέτες διαλόγου με το έργο του Ευ. Βενιζέλου*, 2024, σελ. 131-181.

¹¹ Συνεδρίαση ΡΖ' της 20ής Μαρτίου 1985, σελ. 5547-5560.

ορθότητα και θεσμική εγκυρότητα στα οικεία ζητήματα, οδηγούν σε μία ανεπαίσθητη διάβρωση, η οποία δεν απειλεί, στη μεγάλη εικόνα, την ανθεκτικότητα του Συντάγματος, υπονομεύει όμως το αίτημα κανονιστικότητάς του. □